

Martha C. Nussbaum
WOMEN AND HUMAN
DEVELOPMENT.

The Capabilities Approach

Cambridge University Press 2000,
312 stran

Hlavním záměrem této studie je vytvořit teoretické schéma, které by vymezovalo rámec pro přijímání zákonů norem a ústavních opatření, tedy systém záruk pro zrovnoprávnění žen ve společnosti. Tento model by podle autorky měl být universálně použitelný v různých společensko-politických kontextech.

Základní hodnotící jednotkou tohoto schématu je pojem „functional human capability“, základní potenciální schopnost určitého funkčního projevu, která má být vlastní každé lidské bytosti. Seznam „desatera“ těchto potenciálních funkcí je uveden následovně (překlad pův. znění ze str. 78–80):

1) *Život*: Moci prožít běžně dlouhý lidský život; nezemřít předčasně nebo za okolností, kdy je cena života znehodnocena.

2) *Tělesné zdraví*: Mít možnost těšit se dobrému zdraví, včetně zdravé reprodukční schopnosti; mít k dispozici přiměřenou péči; mít přiměřené přístřeší.

3) *Tělesná integrita*: Mít možnost volného pohybu z místa na místo; mít zajištěnu suverenitu svého tělesného prostoru, tj. jeho zabezpečení před narušením, včetně sexuálního narušení, před sexuálním zneužitím v dětském věku a před domácím násilím;

mít možnost sexuálního uspokojení a volby v otázkách reprodukce.

4) *Smysly, představitivost a myšlení*: Moci používat své smysly, představitivost, myšlení a rozum – a to ve „skutečně lidském“ slova smyslu, tedy pomocí přiměřeného vzdělání, informujícího a kultivujícího, které zahrnuje gramotnost a základní matematický a vědecký výcvik, na něž ale není v žádném případě omezeno. Moci využívat představitivosti a myšlení společně s prožíváním a činností představující sebevyjádření – náboženské, literární, hudební atd., a to dle vlastní volby. Mít možnost využívat svého myšlení způsobem chráněným zárukami svobody vyjádření, s ohledem na projev politický i umělecký i svobody náboženského projevu. Mít možnost hledat konečný smysl života svým vlastním způsobem. Mít možnost zažít příjemné zkušenosti a vyvarovat se bolesti, která není nezbytná.

5) *City*: Mít možnost navazovat vztahy k věcem i lidem mimo sebe; milovat ty, kteří milují nás a pečují o nás, tesknit po nich v jejich nepřítomnosti; obecně řečeno – milovat, tesknit, prožívat touhu, vděčnost a ospravedlnitelný hněv. Citově se rozvíjet bez působení paralyzujícího strachu a úzkosti, traumatických událostí, zneužívání nebo přezírání (tato možnost znamená podporovat formy sdružování lidí, jež mohou působit jako ústřední faktory pro jejich vývoj).

6) *Praktické uvažování*: Být schopen formulovat určité pojetí dobra, aktivně plánovat svůj život a kriticky tuto činnost reflektovat. (To zahrnuje ochranu svobody svědomí.)

7) *Vztahy*:

a) Možnost žít s ostatními a ve směřování k nim, uznávat a projevovat zájem o ostatní lidské bytosti, účastnit se různých forem sociální interakce; být schopen vžít se do situace druhého a být v těchto situacích schopen soucítění; mít schopnost být spravedlivý i přátelský. (Ochrana této potenciální funkce znamená ochranu institucí, jež konstituují a rozvíjejí takovéto formy vztahů, a zároveň ochranu svobody shromažďování a politického projevu.)

b) Mít sociální rámec pro vytvoření sebeúcty a ne být ponižován; mít možnost, aby se s člověkem zacházelo jako s důstojnou bytostí, jejíž cena je stejná jako cena ostatních. To vyžaduje jako minimum ochranu proti diskriminaci na základě rasy, pohlaví, sexuální orientace, kasty, národnosti nebo etnického původu. V pracovní oblasti to znamená mít možnost pracovat jako lidská bytost, využívat svého rozumu a vstupovat do smysluplných vztahů s ostatními pracovníky na základě vzájemného uznání.

8) *Jiné živé bytosti*: Mít možnost prožívat vztah ke zvířatům, rostlinám a světu přírody a osobního zaujetí jimi.

9) *Hra*: Mít možnost smát se, hrát si a těšit se z oddechových činností.

10) *Kontrola nad svým okolím*: a) Politická. Mít možnost efektivně se účastnit politických rozhodnutí, která ovládají lidský život; mít právo na politickou angažovanost, ochranu svobody projevu a sdružování.

b) Hmotná. Mít možnost vlastnit majetek (movitý i nemovitý), a to nejen formálně, ale ve smyslu reálné možnosti; mít majetková práva na

rovném základě s ostatními; mít právo hledat zaměstnání na rovném základě s ostatními; ne být vystavován nezákonné prohlídce a zabavení vlastnictví.

Tento seznam můžeme charakterizovat jako kombinaci právníky formulovaných vybraných lidských práv, filosofických nároků jedince na určitá práva, vycházejících z liberalistického základu, a vybraných psychologických potřeb (autorka je profesorkou práva a etiky na universitě v Chicagu). Seznam je tedy velmi heterogenní – to je patrně daň za snahu o deklarovaný universalismus. Jeho zásadním problémem je příliš široký záběr – jako feministická kritika se snaží postihnout např. jak oblast ekonomické nerovnoprávnosti, tak oblast sporu o rozdělení společenských rolí a koncepce femininity. S otázkou universalistických koncepcí jako teoretickým problémem se autorka poměrně důkladně vyrovnává v první kapitole, s odlišnými pojetími feministické kritiky výrazně stručněji v sedmé části čtvrté kapitoly.

Některé formulace jednotlivých bodů seznamu jsou samy o sobě sporné – bod č. 4 je např. ve srovnání s ostatními velmi široký a nabízí se u něj rozdělení přinejmenším na dva celky, které stejně obsahuje a které by se podle mého názoru daly formulovat stručněji a výstižněji – jako „creativity“ (tvořivost, tvůrčí potenciál) a „belief“ (víra, náboženské prožívání). Body 5, 7 a 8 se do jisté míry překrývají; i zde se nabízí jiná alternativa dělení – otázka diskriminace náležející mezi politická práva je přece jen jiného druhu než rozvíjení potenciální funkce mezilidských vztahů, jejich

zahrnutí pod jeden bod se tedy zdá nekoherentní. Obdobně by veškerá živá příroda nemusela být vydělena z ostatních vztahů, zde však autorka vysvětluje, že ji ovlivnil apel jejích skandinávských kolegů, které na základě své kontextuální zkušenosti doporučovaly, aby byl vztah k živé přírodě vyčleněn do zvláštního bodu, a byl tak zdůrazněn.

Magické číslo 10 relevantnost seznamu spíše zpochybňuje. Seznam tak do jisté míry budí nesprávný dojem politického sloganu, a nikoli vyčerpávajícího, systemizovaného a strukturovaného vyčíslení jednotlivých potenciálních lidských funkcí. Na základě dalších upřesnění však lze tento seznam vnímat jako do jisté míry pracovní náčrt probíhajícího projektu, u něhož se předpokládá další zpřesnění.

Za hlavní přínos této publikace proto nepovažuji ani tak stávající podobu samotného seznamu, ale spíše problematiku různých myšlenkových i společensko-kulturních kontextů, které autorka v souvislosti s tímto projektem představuje.

První kapitola srovnává pojem universalismu s kulturním relativismem. Autorka si je vědoma rizik universalistických modelů a přijímá jejich často oprávněnou kritiku ze strany neevropských autorů, kteří poukazují na jejich výlučně evropská (euroamerická) východiska; na mechanické přenesení do prostředí, jejichž tradice jsou odlišné, prostředí, z nichž tyto modely nevycházejí, a proto zde fungují jako cizorodý prvek (z indických autorů např. Swapan Majumdar). Martha Nussbaumová tu však podle mne správně správně rozlišuje mezi

špatnou praxí a principem. Zdůrazňuje, že dosavadní aplikování universalistických modelů, necitlivé ke zvláštnostem různých kulturních kontextů, neznamená a priori chybný princip. Znovu obrací pozornost ke svému tématu, kterým je otázka ženské rovnoprávnosti a zajištění zákonných záruk. V této souvislosti naopak poukazuje na úskalí kulturního relativismu, jehož stoupenci mnohdy odmítají západní feministickou kritiku jako evropocentrickou; praktickým výsledkem je pak ovšem jen potvrzení ujařmeného postavení žen v jednotlivých společnostech – s odvoláním na tzv. specifčnost místní tradice (což autorka dokládá řadou příkladů z indického prostředí, čerpaných z vlastního terénního výzkumu).

Základním problémem každého universalistického hodnocení je ale vždy otázka kritéria. Tímto kritériem se má stát právě „desatero“ potenciálních lidských funkcí, které podle autorky vedou napříč různými kulturami. Nechce je stanovit jako záležitost smluvní, ale naopak je vztahuje k normativní etice (ve druhé kapitole se v zásadě kriticky vyrovnává s utilitaristickými a welfaristickými koncepcemi, pozitivně navazuje zejména na I. Kanta a J. S. Millu). I když autorka zdůrazňuje, že přístup založený na jejím schématu nemá být zdrojem komplexní morální teorii a vztahuje se pouze k vymezenému tématu, právě stanovení normativních kritérií je podle mého názoru jednou z jeho nejvýznamnějších formálních slabín. Je-li např. jako průsečíkové kritérium uváděna „spravedlnost“ nebo „lidská důstojnost“, je to velmi vágní. Autorka ovšem své pojetí těchto jinak kontext-

tové relativních pojmů do jisté míry upřesňuje – např. spravedlnost pro své účely charakterizuje jako princip každé osoby jakožto cíle o sobě a pro sebe, nikoli jako využití libovolné osoby jakožto prostředku pro osobu jinou (to je pak konkretizováno např. na postavení indické ženy v rodině).

Jednou z hlavních předností této studie je prezentace konkrétních příkladů autorčina terénního výzkumu v Indické republice. Z hlediska metodologického toto východisko neevropské kultury legitimizuje a do jisté míry podpirá zmíněný teoretický model. V rozboru a hodnocení postavení indické ženy se autorka podle mne v zásadě nedopouští generalizací nebo simplifikací, přesto však ne zcela přesně chápe některé souvislosti indické kulturní tradice: Např. na str. 99 uvádí, že lidská práva nejsou výlučně západní koncepcí, a odvolává se na náboženskou toleranci za císaře Ašóky nebo za Mughalské říše (tam ovšem byli podobně tolerantní jen někteří panovníci, např. Akbar, Aurangzéb naopak proslul ve zcela opačném smyslu). Podstatné však je, že indická tradice náboženské (či jakékoli jiné) tolerance má jiná myšlenková východiska. Její praktický ohled k jedinci nevychází z principu svobody a práva jednotlivce, ale z životního přístupu nezasahování a nenásilí. Praktický projev tedy může být obdobný, ale východiska jsou odlišná.

Martha Nussbaumová správně upozorňuje na pluralitu každé náboženské či kulturní tradice včetně indické, což je dobrý argument proti tvrzení, že podřízené postavení indické ženy z této tradice vyplývá. Jako příklady opaku však autorka téměř

výhradně uvádí moderní indické reformátory (Rámmohan Ráj, Rabíndranáth Thákur); proti Gándhímu se správně ohrazuje odkazem na jeho známé (velmi archetypální) pojetí ženských čností a ženské role. Autorka však v této souvislosti nevyužila možnosti, kterou v Indii nabízí tzv. „malá“ náboženská tradice: představuje prastarý kult bohyň, případně božského ženského tvůrčího principu (vesmírná síla Šakti), který je na mužském tvůrčím principu nejen nezávislý, může (ovšem nemusí) jej i zastínit, případně být mocnější (archetyp ženy-vládkyně nad životem i smrtí). Tato tradice je pro myšlenkovou východiska indického feminismu neoceňitelná, protože mu poskytuje – na rozdíl od patriarchálního křesťanství – i metafyzický základ. Západní feminismus, chce-li být důsledný, je podle mne v tomto ohledu v zásadě odkázán na liberální sekularismus.

Poslední dvě kapitoly jsou věnovány oblastem, které sociální postavení ženy výrazně ovlivňují: náboženství a rodina.

V otázce náboženství Martha Nussbaumová zdůrazňuje hlavně právo – i potenciální funkci (capability) osobní náboženské volby, kterou by měla politická moc respektovat. Jde dokonce tak daleko, že navrhuje udělit zákonnou výjimku některým nezákonným praktikám, hrají-li nějakou roli v rituálu a neublížují-li druhé osobě (např. rituální požívání drog). Na rozdíl od řady feministických autorek Nussbaumová nezdůrazňuje konflikty mezi náboženstvím a zrovnoprávněním ženy, ale hledá spíše styčné plochy; poukazuje opět na vnitřní pluralitu každé náboženské tradice a odli-

šuje náboženský prožitek (který má být respektován) od praktického zneužívání náboženství k tomu, aby určitá skupina získala politickou či sociální moc. V zásadě se ovšem vyhýbá vyhocení nepřilíš hypotetického případu, kdy v praxi v určité náboženské tradici natolik převládne proud, který upřednostňuje diskriminaci žen, že se pro ženu v této společnosti stane náboženský život fakticky neslučitelným s právem na sebeurčení.

Postavení ženy v rodině autorka pojednává na dvou rovinách – na rovině ekonomicko právní (otázky majetku, domácího násilí apod.) a na rovině společenské role, tedy gender, a jejich mýtů, např. tzv. „přirozené“ role ženy-pečovatelky obětující se pro druhé, pro něž je prostředkem k uspokojení jejich potřeb, nikoli samostatným cílem. Funkci rodiny jako instituce pro zabezpečení dětí a navázání intimních citových vazeb Martha Nussbaumová nezpochybňuje, odmítá však veškerý její metafyzický základ a připouští i jiná alternativní společenství, která by uvedené funkce splňovala; ta by pak měla požívat stejné politické ochrany a výhod jako tradiční rodina.

Na závěr jsou stručně představeny dva z feministických proudů. První je charakterizován jako kritika sexuální dominance a genderových rolí jako sociálního konstruktů, druhý jako kritika ekonomické závislosti žen. První se tedy snaží hlavně dekonstruovat koncept gender, což pokládá i za cestu k ekonomické nezávislosti, druhý chce emancipaci ženy u ekonomických otázkách naopak začít. Martha Nussbaumová oba směry neanalyzuje

do hloubky, ale spíš je uvádí do souvislosti s „praktickou strategií“. V tomto kontextu poukazuje na jistou praktickou výhodu ekonomické koncepce, protože je srozumitelnější a přijatelnější i pro ženy ve velmi tradičních společnostech, třebaže u dekonstruktivní koncepce připouští, že jde hlouběji k podstatě a kořenům problému. Tato linie feministického myšlení, představovaná zejména francouzskými poststrukturalistickými teoretičkami (Cixous, Irigaray) zjevně nestojí v centru autorčina zájmu. Její pozornost směřuje především do oblasti politické (i ekonomické) praxe.

Studie Marthy Nussbaumové je interdisciplinární, kulturně komparativní, je syntézou (či pokusem o syntézu) teoretického přístupu s konkrétním lokálním terénním výzkumem. Je kontroverzní, což ovšem nepovažují za negativní charakteristiku – mohla by se stát východiskem pro širší diskusi. Vytkla si náročný cíl. Otázkou je, zda uskutečnitelný.

Blanka Knotková